

**ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"**

Том 34, кн. 2

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

2004

**TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE V. TIRNOVO**

Tome 34, livre 2

FACULTÉ DE PHILOLOGIE

2004

**VII научна конференция на тема Проблеми на българската разговорна реч
11-12 юни 2004 г., Велико Търново**

**ФРАГМЕНТИ ОТ БЪЛГАРСКАТА НЕОФИЦИАЛНА
КАРТИНА НА СВЕТА, ФИКСИРАНИ
ЧРЕЗ МЕСТОИМЕННИЯ**

Мария Илиева

Велико Търново, 2004, V. Tirnov

В научната литература от последните години се прокрадва идеята за съществуването на най-малко две езикови картини на света: неофициална (или разговорна) и официална (научна) (Хабрайска 1996, Илиева 2004:140-142). Още Ю. Апресян в своите изследвания твърди, че “образът на света, запечатан в езика, в много съществени детайли се различава от научната картина на света” (Апресян 1986:5). Съществуването на двете езикови картини обаче се нуждае от по-сериозна научна аргументация, като се привлекат и конкретни наблюдения върху езиковата им реализация. Такива все още няма или, доколкото съществуват, са фрагментарни. Представяният доклад е опит да се прибави още един елемент в пъзела “българска езикова картина на света”. В структурирането на двете картини по подразбиране съществуват различия, които би следвало да намерят отражение в средствата за тяхното вербализиране, да повлияят върху честотата на тези средства, както и да модифицират семантиката, която реализират отделни езикови единици при отразяването на тези различия. Ако Гр. Хабрайска, Й. Мацкевич и др. избират за назоваването на тези картини термините **разговорно** и **научно**¹, то в тази работа се предпочитат термините **официално** и **неофициално**. Изборът на признака официалност, респ. неофициалност, като таксономичен е свързан с подхода към езиковите елементи от ситуацията към текста. Отношенията, в които се намират говорещите при встъпване в комуникацията, се оказват особено важни за езиковата реализация на техните комуникативни намерения. Заедно с това, ако термините **научно** и **разговорно** са удобни, когато става въпрос за различия в подходите при “усвояването” на света – концептуализация или класификация, те не са подходящи за употреба в стилистичните изследвания. С оглед на значението, което са придобили тези термини в стилистиката, подобна употреба като че ли изключва останалите функционални стилове (освен научния) от интерпретациите върху *научната* картина на света. Всъщност официалната картина на света има различни вариации, които публицистичният, художественият и деловият стил фиксират. Докато неофициалната картина на света се вербализира във

всички разновидности на разговорната реч – книжовна, интердиалект, диалект, жаргон, които са обединени в стилистично отношение от общо екстралингвистично обстоятелство *неофициалност на общуването* (Йосифова, Илиева 1999:89-90).

В разговорната реч когнитивният статус на говорещия не се реализира изцяло по няколко причини:

1. Спонтанността на речта не позволява търсене на адекватни средства измежду познатите на говорещия, за да предаде известната му информация.

2. Разговорната реч предава информацията с компресирани вербални средства, като се разчита изключително много на екстралингвистичния контекст.

3. Прагматичните намерения на говорещия не включват задължителното предаване на цялата информация, с която разполага.

Както се вижда, става въпрос както за екстралингвистични, така и за вътрешносистемни предпоставки. В това е и причината за особено активното участие на местоименията при изграждането на текстовете, защото като думи, които осъществяват връзката между ситуация и текст, те се оказват най-адекватното и най-достъпното средство в речника на всеки говорещ за представянето в речта на неофициалната картина на света. Към посочените три фактора следва да се добави и ситуацията на пряко общуване, която позволява да се компенсира комуникативната непълноценност на изказването, но и задължително предполага аз-тук-сега ориентация на общуването, реализиране чрез деиктичните езикови средства, сред които основна част са местоименията.

Активизацията на местоименията в разговорната реч се осъществява в няколко посоки:

1. Количествено. Прави впечатление засилената честота на употреба на местоименните думи. В наблюдаваните текстове (собствени записи; архив на Катедрата по съвременен български език при ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”; корпус на Кр. Алексова и корпус на Цв. Николова, публикувани в Интернет²) тяхната честота варира в проценти между 16 и 20. Такава висока честота ги прави определящи за реализиране на смисловото съдържание на изказването. Тя се предполага от общата им признакова семантика, която им позволява да застъпват различни референти.

2. Семантично. В разговорната реч местоименията развиват своята семантика, като могат да се семантизират прекалено конкретно

или пък да се десемантизират и да станат частици. Контекстът на употреба, типичната ситуация позволяват с тях да се свържат определени значения, напр.:

2). *Личи ли си на ръкава/ бе Танче? Личи си//*

1). *Кое?*

2). *На ръкава си личи ей това//*

1). *А-а// ми то много...*

2). *Много некадърно го заших//*

1). *Сръчко! Кръжокът "Ръцете ми пречат"//*

2). *Да/ всички останали много добре/ но това беше първата//*

В някои случаи обаче семантизацията като че ли става на пред-речево равнище, като може да се говори за предварителна денотативна отнесеност. Струва ми се, само по този начин могат да се обяснят случаите на евфемистична употреба на местоименията. Какво дава основание например да семантизираме **някъде** като 'тоалетна' в израза: *Отивам до някъде и ей сега се връщам*. Контекстът позволява в позицията на местоимението да стоят разнообразни съществителни имена, назоваващи място. Въпреки това изразът се разчита недвусмислено от реципиента, който дори често иронично реагира с: *И като се измишкаташ/ ще се върнеш//*

По същия начин в контекстово немотивираните значения на пълните форми на притежателните местоимения като че ли може да се открие отражение на разположението на обектите в картината на света. Едно такова предположение обяснява защо **моите** се употребява за обозначаване на семейство (жена/мъж и деца), а **нашите** – за обозначаване на родители. Вероятно този модел идва от структурирането на обектите в модела на света, където едното семейство се приема за лична принадлежност (респ. се употребява притежателното местоимение за ед.ч. **моите**), а другото – за обща (респ. се употребява местоимението на мн.ч. **нашите**). Представеното тълкуване съответства на твърдението на Ю. Апресян, че езиковите значения могат да се свързват с факти от действителността не пряко, а чрез препращане към определени детайли от наивния модел на света (Апресян 1986:6).

Прави впечатление също така фактът, че посочените значения на притежателните местоимения се употребяват почти изключително в 1 и 2 лице, т.е. те се съотнасят с участниците в диалога. Формите **неговите/нейните** и **техните** не позволяват еднозначно разчитане на същата

семантика от събеседника и се нуждаят от по-прецизна контекстова мотивировка. Този факт също чака по-нататъшни проверки и своето обяснение.

Аналогично обяснение следва да намери употребата на следните притежателни местоимения: **моят/моята** (за всички лица в единствено число) в значение 'съпруг/съпруга'; **нашият/нашата** (засега само с примери за първо лице множествено число) в значение 'близък човек, приятел', но може да се употреби и за собствено дете (което не може да се каже за **моят**). Например: *Я я гледай ти нашта!* Можем да твърдим, че идентификацията на референта на **моят** се осъществява без помощта на контекста, или по-точно въпреки липсата на съотносима дума в контекста, а се разчита само на предварително съотнасяне с картината на света.

Като интерпретация на връзки с картината на света може да се осмисли също и семантиката на изразите *у нас, у вас, у тях* ('в моя/твоя/неговия дом'), където вместо очакваните местоимения за единствено число (**у мен, *у теб, *у него/нея*) се появяват местоименията за множествено число. Тези употреби недвусмислено показват, че домът се възприема като семейна собственост, а не като лична собственост, както и че семейството се концептуализира като множество.

Развитието на местоименията в обратна посока – към десемантизация – е пряка последица от функционирането им в разговорната реч. Това означава, че наблюдаваното семантично придвижване е вътрешносистемно и не засяга картината на света, нито е пряка последица от нейното развитие. Причината за него е неподходящият или недостатъчен контекст, който не позволява еднозначното семантизиране на местоименията. Те стават излишни от гледна точка на предаването на информация, нереперентни, а следователно се лишават от семантика. Например:

//а бе ни съ много добре //пишът /т'а повече касиер (ФС) тва сиркритарката е ол'а// т'а е по писмата// той малко ни пиши...//

А //какво ти става/ оспокой се оспокой се и ме гледа с беспокойство нали че ас съм нешто исперкул'асъл така//

То вече ти идва не знам какво!

То и ние сме едни... Надявам се/ не се обиждате//

Ще обядваме всички/ бе// Да/ понеже е изгоряло! Ще ядем/ как сеа//

...Аз съм ти казвал и друг път| аз съм чел на един руснак **там**|
отишъл в Америка **там** преди трийсе години| ама аз съм го чел преди
двайсе години|| Тогава започнаха наистина да говорят за ергономия| да
говорат| нали| за тия неща|| След като излезе книгата на тоа| той
излиза с една книга| ама тя много интересна| мен ми я дадох **там**
само за няколко дена|| Разказваше страшни неща|| Той отива там
инженер и постъпва| вземат го на работа на работа в някаква фирма
инженер...конструктор (неразбр.) Дават му работно място и сега го
наблюдават| те си имат **такива**| нали| и такива| наблюдават кой какво
върши (пауза) секретно така...

Въпреки че могат да се срещнат и други местоимения, които да се десемантизират в текста, все пак може да се твърди, че на този процес се подлагат предимно местоименията от ср. р., мн.ч. и безродовите местоименни наречия. Този факт има отношение към опозицията одушевеност: неодушевеност в картината на света и нейните граматически изразители – противопоставянето м.р./ж.р. срещу ср.р. На това е посветена и следващата част от изследването.

3. Категориално. Наблюденията върху материала показват засилено присъствие на местоименията от ср. р. Статистическите данни са категорични. При показателните местоимения в наблюдаваните текстове има 378 употреби на местоименията за м.р., 359 – за ж.р. (общо 737) срещу 1399 на местоименията за ср.р. При неопределителните местоимения 81 за м.р., 45 за ж.р. (общо 126) и 226 за ср.р. При отрицателните местоимения има 56 употреби за м.р., 7 – за ж.р. (общо 63) срещу 141 за ср. р. Ясно е, че в разговорната реч употребите на формите за ср.р. са средно два пъти повече от употребите на формите за м. и ж.р., взети заедно, т. е. може да се каже, че разговорната реч е речта на средния род. Този факт подлежи на по-нататъшно осмисляне, като тук ще бъдат изказани само някои хипотези. При преминаването от реалността към езиковата реализация има стадий на концептуализиране, който се осъществява чрез използване на готовата решетка от картината на света. Събитието или обектът се концептуализират като неживи същности, независимо от рода на думата, с която се вербализират в официалната реч. Това позволява при неофициалната спонтанна реч те да бъдат представени от местоименията за ср. р., които най-точно съответстват на предварителното им осмисляне като неживи. Именно затова след разказ на случка събеседникът нормално може да репликира с местоименията

мение за среден род *Твойто* *нищо не е!*, вместо да употреби местоимението за ж.р.³

В разговорната реч, когато става въпрос за човек, обикновено изпъква представата за пол и езиковата нагласа бързо прибягва до местоименията за м. или ж. р. Когато става въпрос за нещо, различно от човек, всичко се концептуализира като неживо, а следователно се употребява ср. р., независимо от рода на думата, с която се съотнася. В този случай може да се твърди, че местоимението замества представи от картината на света, а не е анафорично или катафорично употребено вместо думи.

Направените наблюдения върху някои неизследвани употреби на местоименията в разговорната реч правят недвусмислен извода за първостепенното значение на антропоцентричната опозиция човек: нечовек за неофициалната езикова картина на света⁴.

БИБЛИОГРАФИЯ

Апресян, 1986: Апресян, Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира. – В: Семиотика и информатика. Вып. 28, М., 1986.

Йосифова, Илиева 1999: Йосифова, Р., М. Илиева. Стилистика. Теоретични бележки. Задачи и текстове за упражнения. В. Търново, 1999.

Илиева, 2004: Илиева, М. Българинът в своите местоимения. В. Търново, 2004.

Хабрайска, 1996: Habrajska, Gr. Kategoryzacja a klasyfikacja – potoczne i naukowe widzenie świata. (Analiza badań ankietowych dotyczących kategoryzacji nazw roślin). – В: Językowa kategoryzacja świata. Lublin, 1996.

БЕЛЕЖКИ

¹ Ю. Апресян противопоставя **наивния реализъм** (терминът на е на Р. Халиг и В. Вартбург), или **наивния модел на света**, на **научната картина на света** (Апресян 1986:5).

² <http://www.hf.uio.no/easteur-orient/bulg/mat/Aleksova>; <http://www.hf.uio.no/easteur-orient/bulg/mat/Nikolova>

³ Трябва да се отбележи, че съществуват случаи на употреба в същия контекст на местоимение за ж.р. **твойта**, което обаче е мотивирано с елипсата на определящото – дума от ж. р., напр. *история, съдба, работа, случка*.

⁴ За мен беше много любопитно да открия, че подобен извод въз основа на други езикови наблюдения прави и Й. Мацкевич (цит. по Хабрайска 1996:222).